

Отримано: 10 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: svetarybachok@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-90-92

Рибачок С. М. Екстралінгвальні чинники дискурсивної практики псевдоновин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 90–92.

УДК: 811.111

Рибачок Світлана Михайлівна,
кандидат філологічних наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ДИСКУРСИВНОЇ ПРАКТИКИ ПСЕВДОНОВИН

Стаття привертає увагу до питання дискурсивної практики псевдоновин як певного типу та форми соціальної практики, яка організовує суспільне життя фальсифікованими засобами, визначає комунікативно-мовленнєві форми поведінки окремих індивідумів в типових ситуаціях з метою ввести в оману, здійснює вибір комунікативно-мовленнєвих практик для реалізації персуазивних стратегій і прийомів впливу, контролю свідомістю й поведінкою індивіда та/або соціальних груп у медійному просторі. Сучасна дискурсивна формація за допомогою технологічних та інформаційно-комунікативних інструментів віртуально-реального медійного простору сформувала специфічні інтердискурсивні практики псевдоновин як гібридної форми продукування і поширення інформації з метою маніпулятивного впливу на формування суспільної думки та прийняття політичних та геополітичних рішень.

Ключові слова: дискурсивна формація, дискурсивні практики, фейкові новини, псевдоновини, медійний дискурс.

Svitlana M. Rybachok,
Candidate degree in Philology, Associate professor

EXTRALINGUAL FACTORS OF DISCURSIVE PRACTICES OF FAKE NEWS

The article focuses on the issues of discursive practice of fake news as a certain type and format of social practice, which organizes social life by falsified means, determines communicative forms of individual behavior in typical situations in order to mislead, control minds and behavior of individuals and / or social groups through preferential access to mass media resources, which promptly respond to any innovative processes in society, indicate the major transformations of society, changes in a particular community. The study identifies extra lingual factors of discourse formation that led to the creation of important social, cognitive, technological, political and ethical issues, as well as understanding the conditions and social practices under which there was a possibility of such discourse practices. The research reveals that modern discursive formation that correlate with specific technological, political, information and communicative means of virtual and real media resources have formed specific interactive and communicative/discursive practices of fake news as a hybrid form of information production and dissemination in order to manipulatively influence the public opinion, political decisions in the best interests of dominated groups.

Key words: discursive formation, discursive practices, fake news, media discourse.

Постановка проблеми. Динамічні інформаційно-комунікаційні трансформації початку XXI століття призвели до формування нових дискурсивних формацій, зумовлених історичними процесами, умовами соціального-економічного буття, новими комунікативними технологіями, що потребують осмислення того як суспільна реальність (дискурсивна формація) формує дискурсивні та соціальні практики, що пов'язані з певними формами висловлення, зокрема явищем псевдоновин.

Аналіз останніх досліджень. Термін *дискурсивні практики*, заснований М. Фуко, позначає певну сукупність взаємопов'язаних суспільних чинників, що створюють умови виникнення того чи іншого висловлення. Дослідження дискурсивних практик, на думку дослідника, мають пояснити за яких історичних та соціальних умов виникають та створюються ті чи інші ментальні об'єкти, яким чином здійснюється вибір тих чи інших «ментальних ходів, що приводять до появи певних висловлень» [8, с. 26]. Дослідник вирізняє особливі історично змінні структури, які визначають умови можливості думок, теорій, що характеризують певні норми дискурсу, а отже, й мислення індивідів. Дискурсивна формація, на переконання М. Фуко, детермінує набір знань, напрям думок, спосіб їх мовного вираження, а також можливість (чи неможливість) виникнення нових ідей і тем. На думку іншої дослідниці Чернявської В.Е., дискурсивна формація виявляє соціально-історичну та ідеологічну «реконструкцію духу часу», а кожний текст, як частина відповідної дискурсивної формації, кваліфікується як соціальне висловлення, як відображення надіндивідуальної, колективної мовленнєвої практики [6, с. 149]. Т. ван Дейк розглядає дискурсивні практики через призму нерозривного зв'язку трьох вимірів соціального пізнання, соціальної влади та соціального дискурсу. Отже, дискурсивні практики як певні типи та форми соціальної практики, засобами яких організовується суспільне життя, визначають комунікативно-мовленнєві форми поведінки окремих індивідумів в типових ситуаціях, вибір комунікативно-мовленнєвої практики, пов'язаний із здійсненням соціальної влади: дискурс є вираження влади, а влада виражається у дискурсі. В. Є. Чернявська вважає, що «владні механізми дискурсу слід розуміти як комплексну, систематичну й регулярно реалізовану персуазивних стратегій і прийомів впливу, які дозволяють у своїй сукупності керувати свідомістю й поведінкою індивіда та/або соціальних груп. При цьому дослідниця вказує на аналіз особливих історичних умов панування ідеологій, придушення, витіснення інших, що не співпадають з основною лінією партії, державної системи, що дозволяє робити висновки про механізми мовного впливу, управління і контролю мас [6, с. 159–160].

Питання дискурсивних практик ставали об'єктом досліджень вітчизняних науковців О. Селіванової, Радзівської, О. Семенець та ін., які кваліфікують дискурсивну практику як визначену в межах історично зумовленої дискурсивної формації типований спосіб організації мовленнєвої діяльності, здійснюваної відповідно до вимог певного типу дискурсу, що є загальноприйнятим у тій чи тій комунікативній сфері соціальної або професійної групи [4, 5]. Дослідники стверджують, що вивчення дискурсивних практик відбувається на тлі загальної тенденції зміни парадигмальних методологічних підходів у сучасній науці. О. Селіванова, відзначаючи формування нового методологічного принципу дискурсоцентризму, який пев-

ною мірою протистоять антропоцентризму, звертає увагу також і на їхній взаємозв'язок [5, с. 40–41]. Відтак, дискурсивні практики надають важливий матеріал, що дозволяє аналізувати механізми дії влади дискурсу в процесі мовленнєвої діяльності окремої людини. Дослідники вказують на особливу актуальність вивчення особливостей створення та формування нових дискурсивних практик, виявлення їх владних механізмів впливу на адресата.

Метою статті є виявлення особливих суспільних умов та екстралінгвальних чинників виникнення та формування сучасних дискурсивних практик пов'язаних з появою фейкових новин у медіадискурсі, як такому що характеризується постійними трансформаціями, оперативного реагує на будь-які інноваційні процеси, що відбуваються в суспільстві, є показником розвитку соціуму. Матеріалом слугували англійські та українські електронні ресурси інтернет-мережі [11–14].

Викладення основного матеріалу. Кілька років тому авторитетні лексикографічні джерела зафіксували появу мовного знаку «fake news», а в 2017 Collins English Thesaurus (CET) визначає «fake news» словом року, вказуючи, що значну кількість вживань (365%) у світовому медійному дискурсі, який дедалі більше популяризується й глобалізується і вирізняється у системі значущих та впливових орієнтирів суспільної думки. Зазначимо, що складниками сучасного медіадискурсу традиційно вважають пресу, радіо, телебачення та Інтернет ресурси. Медіадискурс включає в себе не лише вербальне повідомлення і ресурси, а й пов'язані з особливостями його створення всі екстралінгвальні чинники: інтенцію автора, отримувача повідомлення (реципієнта), способи кодування адресантом інформації та її декодування адресатом, соціально-історичний і політико-ідеологічний контексти.

Окремі питання мовного явища «fake news» вже ставали об'єктом досліджень вітчизняних дослідників, зокрема Мудрої, О. І. Морозової (лінгвальні аспекти неправди), Ю.О. Омельчук (лінгвокогнітивні, комунікативно-прагматичні параметри псевдоновин) ін. Дослідниця даної проблематики Омельчук Ю. визначає «Фейкові новини» як різновид медіатексту, динамічну, складну одиницю вищого рівня, за допомогою якої здійснюється мовленнєве спілкування у сфері масової комунікації; це креолізований, полікодовий, інтегративний текст з вербальним, візуальним, аудіовізуальним компонентами, та зауважує що виникнення осучасненого, модернізованого жанру сатирично розважальної публіцистики – «фейкових» новин корелює з певними історичними чинниками та потребами суспільства крізь жанрову модифікацію фейлетону [3, с. 8]. На думку іншої дослідниці І. М. Мудрої, «фейк» варто трактувати як спеціально створену новину, подію чи журналістський матеріал, який містить неправду або перекручену інформацію, що дискримінує певну людину чи групу осіб [2].

Для уточнення лексичних та семантичних основ даного мовного явища звернемося до нечисленних лексикографічних ресурсів, які подають таке визначення «fake news»: false, often sensational, information disseminated under the guise of news reporting [10] (фальсифікована, часто сенсаційна інформація, що поширюється під виглядом новинних повідомлень – тут і далі переклад власний) (у даній роботі використовуються два українські терміни: 1) псевдоновини та 2) «фейкові» новини, вважаючи їх синонімічними з огляду на етимологію лексеми fake «обман, фальсифікація, неправдива інформація»), що дозволяє виділити такі семантичні ознаки: “такий, що не відповідає дійсності, не достовірний, скопійований, – гносеологічна ознака, яка експлікується словами not genuine or real; an imitation that is passed off as genuine; з метою ввести в оману” – телеологічна ознака, на яку вказує словосполучення in order to deceive, for dishonest purposes; “негативна оцінність” – аксіологічна ознака, що передається словами dishonest, false, illegal (нечесний, фальшивий, незаконний).

Враховуючи такі семантичні характеристики даного висловлення, дискурсивні практики псевдоновин трактуватимемо як певні типи та форми соціальної практики, які організують суспільне життя недостовірними, нечесними, фальшивими засобами, визначають комунікативно-мовленнєві форми поведінки окремих індивідуумів в типових ситуаціях з метою ввести в оману, здійснюють вибір комунікативно-мовленнєвих практик для реалізації персуазивних стратегій і прийомів впливу пов'язаних із здійсненням соціальної влади, які дозволяють у своїй сукупності керувати свідомістю й поведінкою індивіда та/або соціальних груп у медійному просторі.

Тому, постає потреба у виявленні екстралінгвальних чинників дискурсивної формації, що привели до виникнення таких ідей та способу їх мовного вираження, а також осмислення умов та соціальних практик, за яких виникла можливість появи таких дискурсивних практик. У результаті спостереження та аналізу виокремимо такі чинники, що значним чином характеризують появу дискурсивної практики псевдоновин.

Технологічні чинники. Динамічна трансформація інформаційних технологій із домінуванням аудіовізуальних, відео-інформаційних засобів обробки даних, фактів, подій призвела до стирання чітких меж між реальним і віртуальним простором, до утвердження медіа індустрії (медіадискурс, медійний, мас-медійним дискурс) як реальності, створеної засобами масової комунікації, що опосередковують продукування, зберігання і поширення суспільно важливої інформації з метою комунікативного впливу. У рекордно короткий термін дискурсивні стратегії псевдоновин перетворюються на домінуючі стратегії медіадискурсу. При цьому, очевидно, що візуальні факти і докази спеціально створюються, спотворюються, приховуються, як у відомому про-трампівського фейку «про вашингтонську піцерію, де сексуально розбещували дітей, і якою керувала Гіллари Клінтон» з фото і відео засобами [11].

Геополітичні чинники. В умовах інформаційних війн з участю різних країн чи міжнародних суб'єктів політичної діяльності, як України, Росії, країн Євросоюзу чи США дискурсивні практики псевдоновин стали ефективним інструментом досягнення цілей у глобальному медіапросторі, з допомогою яких виграються чи програються реальні протистояння. Арсенал таких дискурсивних стратегій завжди необмежений, наприклад, відомі фейкові новини щодо Брекзит, що змінюють напрям розвитку країни, фейкові новини керівництва Росії щодо окупації частини України, та ін.

Політичні чинники. Дискурсивні практики псевдоновин стали інституціалізованими практиками інформаційних політичних протистоянь всередині країн, наприклад, підчас президентських виборів у США ідентифікували принаймні 140 фейкових «інформаційних» веб-сайтів, новини з яких активно поширювались у мережі Facebook з метою дискредитації подій, партій, опонентів, журналістів, за допомогою яких вигравали вибори і прихильність електорату:

A whistleblower with second hand information? Another Fake News Story! See what was said on the very nice, no pressure, call. Another Wüch Hunt! /Інформатор з інформацією секунд-хенд? Ще одна фальшива новина! Подивіться, що було сказано про дуже гарний, без тиску на співрозмовника, дзвінок. Ще одне полювання на відьом", – написав Президент США Дональд Трамп у Twitter та назвав розсекречену скаргу на співробітника американської розвідки фейковою новиною [13].

Комунікативно-інформаційні чинники. Зміна систем комунікації, спричинена комп'ютерними технологіями, суттєво відрізняється від комунікативних систем минулого століття: наявність у широких мас населення доступу до мережних медіаресурсів, каналізація комунікативного впливу: Twitter, Facebook, You Tube, мобільні інформаційні засоби, миттєві повідомлення і сповіщення у різні кутки світу, зробили дискурсивні практики псевдоновин технологією управління глобальними інформаційними потоками та впливу на інтереси та політику окремих людей, компаній, країн.

Популістські чинники. Сучасні популістські партії й рухи, що приділяють особливу увагу системі комунікації та особистостям своїх лідерів, їхня політика стає все більш персоналізованою і орієнтованою на соціальні мережі та мас-медіа. За таких умов дискурсивні стратегії псевдоновин та постправди (епоха, що передувала епосі псевдоновин) стає потужним інструментом, зброєю у руках популістів, як спосіб емоційного впливу на аудиторію та знаходить все більшого поширення, наприклад, «Фейки та дезінформацію про коронавірус у соцмережах розповсюджують ультраправі» [12].

Інтердискурсивні глобальні та локальні зв'язки, що пронизують сучасний медіа простір формують глобальний інтердискурсивний простір віртуального характеру: стрімке зростання ступеню відкритості текстів, гіпертекстуальності дискурсивних практик, поширення кількості посилань дає можливість таким практикам швидкого і глобального впливу та реагування.

Варто зауважити, що дискурсивні стратегії псевдоновин використовуються у різних дискурсах, зокрема в політичному, економічному, медичному, діловому та ін. для реклами, привернення уваги та впливу на адресата, наприклад, у дискурсі кліматичних змін [14].

Культурні та антропоцентричні чинники, які концентрують увагу на мові як феномені людського буття і культури та на людині як носієві мови та репрезентативі певної культури, що здатна використовувати мову як засіб впливу на свідомість і поведінку іншої людини для досягнення поставлених цілей. Розвиток дискурсивних практик псевдоновин тісно пов'язують з відомими особистостями та називають їхніми іменами (наприклад, Трампоманія), як правило, це неоднозначні особистості, у більшості випадків, які підміняють суспільні інтереси приватними, егоїстичними та агресивними, та ведуть до авторитарних форм правління. Фейкові мовні особистості є творцями так і учасниками таких дискурсивних практик, вони змінюють культурні орієнтири та формати комунікації з реальних на віртуальні, і модифікують форми спілкування, а загальний маніпулятивний характер такої комунікативної діяльності вказує на ставлення до адресата як до об'єкту впливу. З іншої сторони, як вказують ряд дослідників, дискурсоцентричні чинники вказують на типовість таких мовних особистостей, що дозволяє узагальнити характеристики реально існуючих індивідів, здебільшого, це авторитарні правителі, керівники та ін.

Висновки. Сучасна дискурсивна формація за допомогою технологічних та інформаційно-комунікативних інструментів віртуально-реального медійного простору сформувала специфічні інтердискурсивні практики псевдоновин як гібридної форми продукування і поширення інформації з метою маніпулятивного впливу на формування суспільної думки та прийняття політичних та геополітичних рішень. Майбутні наукові пошуки доцільно спрямувати на аналіз дискурсивних засобів виявлення маніпулятивної інформації.

Література:

1. Ильченко С. Н. Фейк как политический формат в современной медиасреде. *Гуманитарный вектор*. 2015. № 3 (43).
2. Мудра І. Поняття "фейк" та його види у ЗМІ. Теле- та радіожурналістика. 2016. Вип. 15. С. 184–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_27
3. Омельчук Ю. О. Псевдоновини як жанр сучасногоангломовного медіадискурсу: лінгвокогнітивний, комунікативно-прагматичний параметри : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Херсон, Запоріжжя. 2018. 22 с.
4. Семенець О. Дискурсивні практики соціальних комунікацій: творчість суб'єкта мовлення та механізми самоорганізації URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/106190/1/Semenec.PDF>
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. 712 с.
6. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. М., 2009. 248 с.
7. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия. М., 2006. 136 с.
8. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб, 1994. 407 с.
9. ЗМІ підраховали електронні твіти Трампа. URL: <https://glavcom.ua/news/zmi-pidrahuvai-tviti-trampa>
10. (CET) Collins English Thesaurus. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus>
11. Пиццагейт. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D1%86%D1%86%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B9%D1%82>
12. Фейки та дезінформацію про вірус розповсюджують праві. URL: <https://ms.detector.media/tag/157/>
13. Trump D. Fake News URL: <https://twitter.com/realDonaldTrump>
14. Справжні та фейкові дискусії про зміни клімату: як розібратися <https://ms.detector.media/trendi/post/24180/2020-02-07-spravzhni-ta-feikovi-diskusii-pro-zmini-klimatu-yak-rozibratisya/>